

20. Колпаков В. К. Адміністративно-деліктний правовий феномен : [монографія] / В. К. Колпаков. – К. : Юринком Інтер, 2004. – 528 с.
21. Кузьмин В. П. Принцип системности в теории и методологии К. Маркса. – 3-е изд., доп. / В. П. Кузьмин. – М. : Политиздат, 1986. – 397 с.
22. Винограй Э. Г. Основы общей теории систем / Э. Г. Винограй. – Кемерово : КемТИПП, 1993. – 339 с.
23. Лоренц К. З. Концепция самоорганизации. Синергетика. Общие положения / К. З. Лоренц // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://spkurdyumov.ru/>
24. Ивин А. А. Философия : Энциклопедический словарь / Под редакцией А. А. Ивина – М. : Гардарики, 2004. – 1072 с.
25. Моисеев Н. Н. Логика универсального эволюционизма и кооперативность / Н. Н. Моисеев // Вопросы философии. – 1989. – № 8. – С. 56-64.
26. Тилле А. А. Сравнительный метод в юридических дисциплинах. – 2-е изд., доп. / А. А. Тилле, Г. В. Швеков. – М. : Высшая школа, 1978. – 199 с.
27. Тихомиров Ю. А. Курс сравнительного правоведения / Ю. А. Тихомиров. – М. : Норма, 1996. – 432 с.

УДК 321.1(477)

Середа Т. М.,
здобувач кафедри конституційного
та міжнародного права
Національної академії внутрішніх справ

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В ПРАКТИЦІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Проаналізовано важливі аспекти захисту прав людини і громадянина в практиці Конституційного Суду України. Розглянуто напрацювання різних вчених щодо сучасного процесу забезпечення верховенства Конституції України та прав і свобод людини та громадянина, а також звернуто увагу на інститут конституційної скарги як гарантію захисту основних прав людини від свавілля влади й як важливий засіб

забезпечення розвитку конституційної демократії, основу якої формують права людини та громадянина України.

Ключові слова: захист прав людини, порушення прав людини, запровадження конституційної скарги в Україні.

Проанализированы важные аспекты защиты прав человека и гражданина в практике Конституционного Суда Украины. Рассмотрено наработки разных ученых относительно современного процесса обеспечения верховенства Конституции Украины и прав и свобод человека и гражданина, а также обращено внимание на институт конституционной жалобы как гарантию защиты основных прав человека от произвола власти и как важное средство обеспечения развития конституционной демократии, основу которой формируют права человека и гражданина Украины.

Ключевые слова: защита прав человека, нарушения прав человека, внедрение конституционной жалобы в Украине.

The important aspects of defence of human and citizen rights are analysed in practice of Constitutional Court of Ukraine. Research of scientists is considered in relation to the modern process of providing of supremacy of Constitution of Ukraine and rights and freedoms of man and citizen, and also paid regard to institute of constitutional complaint as guarantee of defence of basic rights of man from the self-will of power and as an important backer-up development of constitutional democracy basis of which is formed by human and citizen of Ukraine rights.

Keywords: defence of human rights, rights are broken, introduction of constitutional complaint in Ukraine.

Постановка проблеми. На сьогодні день наша держава впевнено реалізує євроінтеграційний напрям зовнішньої політики. Головним завданням нашої держави є забезпечення функціонування дієвого механізму захисту прав і свобод людини та громадянина. Провідне місце в механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина України належить Конституційному Суду України як гаранту верховенства Основного Закону на всій території держави.

Основоположні гарантії захисту прав та свобод людини в Україні закладені передусім у Конституції України. Сам факт закріплення в Конституції України окремих прав та свобод і врегулювання загальних засад взаємодії людини і держави є основним чинником для функціонування системи національних органів, діяльність яких спрямована на захист порушених прав.

Аналіз дослідження даної проблеми. Сучасний процес забезпечення верховенства Конституції України та прав і свобод людини та громадянина зумовив певну активізацію досліджень проблем конституційної юстиції, які знайшли своє відображення у працях Д. Белова, Ю. Бисаги, А. Головіна, П. Євграфова, А. Колодія, М. Козюбри, Я. Ленгер, П. Мартиненка, О. Мироненка, В. Погорілка, М. Савенка, А. Селіванова, І. Тимченка, Ю. Тодики, В. Федоренка, В. Шаповала, Ю. Шемшученка, Л. Юзькова та інших.

Виклад основного матеріалу. Як слушно зазначає, О. Климович, відповідно до ст. 43 Закону України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 року громадяни мають право безпосередньо звертатися до Конституційного Суду України з питань тлумачення норм Конституції і законів України. Суд не розглядає справу по суті, і результатом розгляду заяви не може бути компенсація шкоди конкретному громадянину. Таким чином, Конституційний Суд України не може розглядатися як засіб захисту прав людини в розумінні Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [1, с. 35].

Дійсно, функції Конституційного Суду України як такі в законі прямо не визначені, чим зумовлено дискусію в наукових колах щодо системи і змісту цих функцій. У ст. 150 Конституції України та у ст. 13 Закону України «Про Конституційний Суд України» [2] відображені лише повноваження Конституційного Суду України, виходячи з яких під його функціями слід розуміти основні напрями діяльності, що реалізуються Судом через його повноваження з метою виконання основних завдань конституційного правосуддя, а також утвердження конституційної законності в межах держави.

Конституційний Суд України згідно з його компетенцією та повноваженнями виконує функцію захисту прав і свобод

людини в кількох формах, однією з яких є конституційний контроль, відповідно до ст. 150, 151, 159 Конституції України.

Зазначені види конституційного контролю відіграють важливу роль у механізмі захисту Конституційним Судом України прав і свобод людини. Однак вони розглядаються в загальному сенсі, тобто мають «абстрактний характер» і не діють у конкретних правовідносинах, що вимагають негайного врегулювання. Звернемо увагу, що саме непрямий характер конституційно-судового механізму захисту прав і свобод людини хоча й не підриває демократичної сутності конституційного правосуддя, але певною мірою звужує правомочності, гарантовані ст. 55 Конституції України в частині безпосереднього оскарження конституційності актів центральних органів державної влади. Оцінюючи діяльність конституційної юстиції в Україні, авторський колектив монографії «Проблеми та перспективи запровадження конституційної скарги в Україні» зазначає, що «процедури абстрактного контролю на сьогодні виявили високу ефективність у механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина» [5, с. 18].

Іншою формою захисту прав і свобод людини Конституційним Судом України є повноваження щодо розгляду конституційних звернень про необхідність офіційного тлумачення Конституції України та законів України. Аналіз статей 42, 43 Закону України «Про Конституційний Суд України» висвітлює, що законодавець надає можливість фізичним та юридичним особам звертатися до Конституційного Суду України. На думку А. Головіна, «Конституційний Суд України, даючи офіційне тлумачення правових норм, забезпечує захист прав громадян у питаннях, що були предметом розгляду органів судової або виконавчої влади. Своє право на судовий захист у єдиному органі конституційної юрисдикції в Україні громадяни, особи без громадянства, іноземці, фізичні особи можуть реалізувати або через звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини чи інших суб'єктів конституційного подання, або порушивши клопотання про офіційне тлумачення положень Конституції та законів України» [6].

Ми погоджуємося з думкою В. Шаповала, який зазначає, що потенціал конституційної юстиції щодо захисту прав і свобод людини використовується в нашій країні недостатньо. Звернемо увагу, у законодавстві України не передбачено право громадян звертатися до Конституційного Суду України щодо конституційності законів та, відповідно, немає можливості захистити свої права, якщо громадяни вважають, що ці права були обмежені чи звужені за змістом і обсягом щодо існуючих і гарантованих Конституцією України за допомогою конституційної юстиції. У зв'язку з цим доречною є теза С. Ківалова, який зазначає, що «саме при розгляді скарг громадян безпосередньо проявляється правозахисна функція органу конституційної юстиції, насамперед тому, що в такому випадку Конституційний Суд України буде не тільки брати пряму участь в усуненні перешкод до належного здійснення громадянами своїх прав і свобод, а й буде ще більшою мірою сприяти реалізації конституційно гарантованого права на судовий захист» [7, с. 15].

Варто наголосити, що роль суб'єктів, уповноважених на звернення до Конституційного Суду України з конституційним поданням про визнання того чи іншого нормативного акта неконституційним у зв'язку з порушенням ним прав і свобод людини (Президент України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини), неоднакова. Як свідчить практика діяльності органів конституційного правосуддя країн Європи, ні посадові особи вищих органів державної влади, ні суди загальної юрисдикції не використовують можливості конституційного правосуддя щодо захисту прав і свобод людини так активно, як це роблять фізичні особи [8, с. 76]. Як стверджує німецький фахівець у галузі конституційного права П. Геберле, саме громадян слід вважати головними гарантами конституційних цінностей [9, с. 59].

Спираючись на дослідження вчених, присвячених проблемі захисту прав людини за допомогою конституційної юстиції можна стверджувати, що найбільш універсальним за своїми можливостями є інститут індивідуальної конституційної скарги. Саме на необхідності запровадження його в механізм захисту прав і свобод людини в Україні наголошує більшість

авторів. Цей інститут є дієвим засобом захисту конституційних прав від порушень, спричинених актами або діями органів державної влади та їх посадових осіб. Інститут конституційної скарги заснований у ФРН, Польщі, Чехії, Словенії та низці інших європейських держав [10, с. 87].

Можливість звернення до Конституційного Суду з конституційною скаргою передбачена також і в Конституції Чехії. Аналізуючи її ст. 85, в якій міститься текст присяги судді Конституційного Суду, варто звернути увагу на важливий момент — закріплення його головним завданням і обов'язком захист природних прав людини. Також ст. 87 гарантує можливість звернення зі скаргою до Конституційного Суду не лише приватних осіб, а й територіальних органів місцевого самоврядування у зв'язку з незаконним втручанням з боку держави. Така процедура є досить цікавою і надає можливість територіальній громаді як колективному суб'єкту захищати свої права.

Таким чином, інститут конституційної скарги виступає не лише як гарантія захисту основних прав людини від свавілля влади, а й як важливий засіб забезпечення розвитку конституційної демократії, основу якої формують права людини. Крім того, «конституційна скарга, будучи специфічним інструментом захисту прав людини, надає особі можливість вступати в правовий спір з державою та її органами, тим самим інтегруючи громадян у процес управління державою» [11, с. 36].

Також варто мати на увазі, що конституційна скарга є ефективним механізмом демократизації суспільства і сприяє зосередженню уваги державних органів на проблемах, пов'язаних із захистом прав людини. Саме активність громадян щодо захисту своїх прав шляхом конституційної скарги є тим індикатором, який показує ступінь дотримання і гарантування прав людини державою, а моніторинг справ, за якими відбувається звернення, дозволить запобігти подібного роду порушенням у майбутньому.

Враховуючи, що Україна як держава порушує основоположні права людини, що засвідчують численні рішення Європейського суду з прав людини, є очевидним і необхідним

запровадження даної процедури, бо це є необхідною передумовою входження України в європейських простір.

З метою усунення системної проблеми невиконання рішень Європейського суду з прав людини, за виконання яких відповідальність несе держава, необхідно внести зміни до законодавства щодо виконання судових рішень, спрямовані на забезпечення виконання зобов'язань держави за пілотним рішенням Європейського суду з прав людини «Юрій Миколайович Іванов проти України» [12].

Зокрема, на виконання рішення Європейського суду у справі «Василь Іващенко проти України», яким було визнано існування в Україні системної проблеми, а саме: незабезпечення державними органами заявнику можливості отримати копії документів з матеріалів справи щодо нього, в яких він зацікавлений з метою обґрунтування своєї заяви до Європейського суду, Державною пенітенціарною службою України було розроблено проект Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, в яких закріплено норму, що передбачає зобов'язання адміністрації установ виконання покарань сприяти засудженим в отримання копій таких документів [12].

З початку 2014 року станом на 06 червня 2014 Європейським судом з прав людини ухвалено 15 рішень щодо суті, постановлено 4 рішення щодо дружнього врегулювання у справі та у 24 справах затверджено умови односторонньої декларації. Щороку в державному бюджеті передбачаються кошти для виплати відшкодувань за рішеннями Європейського суду з прав людини. Зокрема, з початку 2014 року станом на 06 червня 2014 Україною сплачено 9599774,97 грн. [12].

З урахуванням викладеного можна дійти висновку, що у такий спосіб формується прецедентне право Європейського суду з прав людини, яке враховується при ухваленні рішень в аналогічних справах. Разом із тим таке прецедентне право не є абсолютним і статичним, оскільки Суд лише бере їх до уваги при вирішенні аналогічних справ. Суд розглядає Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року як інструмент, що постійно розвивається, і тому має тлумачитися із урахуванням наявного правопорядку.

Висновки. Отож, в Україні, на сучасному етапі розвитку, існує значна кількість проблемних питань, пов'язаних із запровадженням інституту конституційної скарги.

У зв'язку з цим потрібно розробити процедуру подачі скарги в якій передбачалися такі моменти: коло суб'єктів звернення з конституційною скаргою та предмет звернення; створення ефективного механізму виконання рішень Конституційного Суду України, винесених за підсумками розгляду конституційної скарги; проблема перевантаженості Конституційного Суду України скаргами та інші, та окрім цього законодавство повинно оновлюватися відповідно до європейських стандартів. На нашу думку, введення інституту конституційної скарги позитивно вплине на розвиток механізму захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні як державі, що розвивається в напрямі ідей верховенства права та пріоритету прав людини. Наголошуємо, що саме Конституційний Суд України зможе вирішити значну кількість справ ще до того, як вони потраплять до Європейського суду з прав людини і, таким чином, скоротити кількість звернень від громадян з України.

Конституційна скарга є «механізмом» демократизації суспільства яке сприяє зосередженню уваги державних органів на проблемах, пов'язаних із захистом прав людини. Саме активність громадян України щодо захисту своїх прав шляхом подання конституційної скарги дозволить відстежити ступінь забезпечення прав людини державою, а моніторинг справ, за якими відбувається звернення, дозволить запобігти подібного роду порушенням у майбутньому, і саме тому встановлення інституту конституційної скарги сприятиме підвищенню рівня довіри громадян до судової системи України.

Література:

1. Климович О. Система національних засобів захисту прав людини (в контексті положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) / О. Климович // Право України. — 2001. — № 1. — С. 35.

2. Про Конституційний Суд України : Закон України від 16 жовтня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 49. — С. 272.

3. Звіт про виконання Порядку денного асоціації та Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (вересень 2014 – квітень 2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article%3fshwHidden=1&art_id=243281941&cat_id=223345338&ctime=1266423569791

4. Петрів І. Конституційний Суд України в механізмі захисту прав людини / І. Петрів // Вісник Конституційного Суду України. – 2014. – № 1. – С. 87 – 94.

5. Проблеми та перспективи запровадження індивідуальної конституційної скарги в Україні : моногр. / О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш, С. Г. Сergyogina, І. І. Бодрова. — К. : Атіка-Н, 2010. — С. 18

6. Головін А. Захист основоположних прав людини і громадянина під час надання Конституційним Судом України офіційного тлумачення положень / А. Головін // Віче. — 2011. — № 17.

7. Ківалов С. В. Захист Конституційним Судом України прав та свобод людини і громадянина: можливості та проблеми / С. В. Ківалов // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. Вип. 61. — Одеса : Юридична література, 2011. — С. 7–15.

8. Владиченко С. Д. Проблеми формування ефективного механізму захисту прав і свобод людини Конституційним Судом України / С. Д. Владиченко // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2005. — № 6 (44). — С. 76.

9. Геберле П. Загальні проблеми конституційного права та Конституційного Суду на матеріалі «німецької моделі» із погляду на Україну / П. Геберле // Вісник Конституційного Суду України. — 2001. — № 6. — С.59

10. Петрів І. Конституційний Суд України в механізмі захисту прав людини / І. Петрів // Вісник Конституційного Суду України. — 2014. — № 1. — С.87

11. Проблеми та перспективи запровадження індивідуальної конституційної скарги в Україні : моногр. / О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш, С. Г. Сergyogina, І. І. Бодрова. — К. : Атіка-Н, 2010. — С. 36.

12. Про імплементацію Порядку денного асоціації Україна – ЄС у 2014 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_990